

УДК:[005:338.439.4]:341.232.3(477+4)

DOI: 10.31359/2312-3427-2019-4-1-388

Т.Ю. Білоусько, канд. екон. наук, доцент

tbilousko@ukr.net

orcid.org/0000-0002-3890-3286

Л.В. Шовкун, канд. екон. наук, доцент

shovkun.zahar@ukr.net

orcid.org/0000-0001-8148-2336

Р.С. Білоусько, асистент

budtaim@ukr.net

orcid.org/0000-0001-5949-7945

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯКОСТІ ТА БЕЗПЕКИ
ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СИРОВИНИ
І ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ В ПРОЦЕСІ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

В статті зазначається актуальність проблеми якості та безпечності продукції споживчого призначення, як такої, що щільно пов'язана із життям і здоров'ям населення. Наголошується, що ефективна система управління якістю та безпечністю продуктів харчування має бути результатом спільної роботи на рівні держави та кожного виробника.

Автори пропонують надати пріоритет адаптації української системи управління безпечністю та якістю аграрної та харчової продукції до стандартів ЄС, адже недосконалість цієї системи є одним із основних негативних факторів, що суттєво впливає на конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників на світових ринках.

Ключові слова: *якість, безпечність, менеджмент, стандарти, управління якістю, конкурентоспроможність*

Постановка проблеми. Харчування завжди було однією з найголовніших потреб людини. Проблеми якості та безпечності будь-якої продукції споживчого призначення незалежно від сфери її виробництва завжди матимуть найвищий рівень актуальності, адже вони прямо пов'язані з життям і здоров'ям населення. Крім того, безпека харчової

продукції і продовольчої сировини є однією з вирішальних складових економічної безпеки держави й визначається спроможністю країни ефективно контролювати виробництво й ввезення безпечного та якісного продовольства на загальновизнаних засадах у світі. Саме тому ефективна система управління якістю та безпечністю продуктів харчування на всьому ланцюгу, від поля до столу, має бути результатом спільної роботи на рівні держави та кожного виробника.

Зараз багато споживачів замислюються над якістю та безпечністю того, що саме вони споживають, тобто продуктів харчування. Проблема забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування є одним із головних завдань держави. Значною мірою якість кінцевої продукції залежить від якості сільськогосподарської сировини, що надходить на вітчизняні переробні підприємства. Але протягом останніх років через складну ситуацію у економіці країни якість сільськогосподарської продукції та харчових продуктів за різними параметрами залишається недостатньою.

Адаптація української системи управління безпечністю та якістю аграрної та харчової продукції до стандартів ЄС повинна бути одним з пріоритетів держави, адже недосконалість системи державного регулювання сфери безпеки та якості продукції в Україні є одним із основних негативних факторів, що суттєво впливає на конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників на світових ринках.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням питань менеджменту якості та безпеки використання сільськогосподарської сировини і продуктів харчування в Україні та світі займалися багато зарубіжних та вітчизняних вчених та науковців. Серед них можна назвати таких вчених, як І. Ганза, М. Зубець, Г. Калетнік, С. Кваша, В. Кривошей, Д. Крисанов, Ю. Лупенко, М. Пугачов, П. Саблук, Ю. Слива, Т. Щвець, О. Шубравська, М. Портер, Б. Райзберг, В. Стівенсон та ін. Однак, не зважаючи на вагомий напружений, все ж існують певні проблемні моменти правових засад менеджменту якості та безпечності продукції.

Економічні категорії «якість продукції», та «безпечність продукції» є дуже динамічними, як і всі процеси, пов'язані із ними, тому необхідно здійснювати постійний пошук нових, нетрадиційних підходів як до виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції та безпечних продуктів харчування, так й до менеджменту якості та безпечності продукції та його правового підґрунтя. Ці питання вимагають більш глибокого аналізу, дослідження та відповідних практичних рекомендацій.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз стану та проблем менеджменту якості та безпеки використання сільськогосподарської сировини і продуктів харчування в Україні в процесі подальшої євроінтеграції та його правових аспектів, та визначення шляхів вдосконалення системи управління безпечністю та якістю аграрної та харчової продукції до світових стандартів.

Виклад основного матеріалу. Недостатній рівень забезпечення населення безпечними харчовими продуктами є світовою проблемою. Більше того, ця проблема з часом наростає все швидше та глобальніше. За даними ООН, продовольча криза вже присутня у понад 40 країнах. Чисельність населення землі в 2019 р. склала 7,7 млрд. осіб, а к кінцю 2050 р. досягне 9,7 млрд [1].

Водночас світова площа оброблюваних земель сільськогосподарського призначення за цей період скоротиться вдвічі з причин глобальної урбанізації, яка потребуватиме виведення із сільськогосподарського обороту значних масивів земель, подальшої ерозії ґрунтів, поширення пустель тощо. Потреба у продуктах харчування вже до 2020 р. збільшиться на 70%. У таких умовах постійно зростаючі потреби у сільськогосподарській продукції можна задовольнити виключно за рахунок активної розробки і застосування інноваційних технологій, причому для виробництва не тільки необхідної кількості, а й відповідної якості продукції сільського господарства [2-4].

В умовах глобалізації процесів цивілізаційного розвитку в контексті сталого планетарного розвитку нині дедалі виразніше постає питання навіть не про те, що сучасне людство залишить прийдешнім покоління, а про кількість народонаселення і його фізичне здоров'я, а також про можливість існування людства взагалі. Не останню роль у цьому відіграє і якість та безпека використання сільськогосподарської продукції як одного з основних чинників забезпечення природних потреб людини у відтворенні біоенергетичного балансу [5,6].

Проблеми якості та безпечності будь-якої продукції споживчого призначення незалежно від сфери її виробництва завжди матимуть найвищий рівень актуальності, адже вони прямо пов'язані з життям і здоров'ям населення.

Кожного року у світі від захворювань, пов'язаних із шлунковими розладами через споживання заражених продуктів або води, помирає 2,0–2,2 млн. осіб. До 30 % населення розвинених країн стикаються із захворюваннями харчового походження. Так, за даними професора Кріса Гріффіта, у США кожного року фіксується до 47,8 млн. випадків

захворювань харчового походження, через які понад 3 тис. осіб помирає, а втрати через відшкодування потерпілим та банкрутство підприємств становлять понад 210 млн. доларів [7]. Це свідчить про те, що через недостатнє управління контролем за якістю та безпечністю харчової продукції у виробництві та у процесі її реалізації потерпають як населення (захворювання, смерть), так і бізнес (додаткові втрати, штрафи, банкрутство).

У Законі України «Про безпечність та якість харчових продуктів» якість харчового продукту визначається як ступінь досконалості властивостей та характерних рис харчового продукту, які здатні задовольнити потреби (вимоги) та побажання тих, хто споживає або використовує цей харчовий продукт [8].

Ідентифікація показників якості продукції показникам діючих стандартів нерідко свідчить про зниження поживної цінності харчових продуктів і перевищення максимального вмісту забруднюючої речовини в продукті, що не дозволяє віднести його до класу безпечної продукції. У свою чергу, безпечний харчовий продукт – це харчовий продукт, який не створює шкідливого впливу на здоров'я людини безпосередньо чи опосередковано за умов його виробництва та обігу з дотриманням вимог санітарних заходів та споживання за призначенням. Тобто небезпечний харчовий продукт – це продукт, показники якості та споживчі властивості якого не відповідають вимогам нормативних документів і/або містить небезпечний фактор (хімічний, фізичний, біологічний), що може негативно впливати через харчування на здоров'я людини.

Держава забезпечує безпечність та якість харчових продуктів з метою захисту життя і здоров'я населення від шкідливих факторів, які можуть бути присутніми у харчових продуктах, через [9,10]:

- встановлення обов'язкових параметрів безпечності для харчових продуктів;
- мінімальних специфікацій якості харчових продуктів у технічних регламентах; санітарних заходів і ветеринарно-санітарних вимог для потужностей (об'єктів) та осіб, які зайняті у процесі виробництва, продажу (постачання), зберігання (експонування) харчових продуктів;
- забезпечення безпечності нових харчових продуктів для споживання людьми до початку їх обігу в Україні;
- встановлення стандартів для харчових продуктів з метою їх ідентифікації; - забезпечення наявності у харчових продуктах для спеціального дієтичного споживання, функціональних харчових продуктах і дієтичних добавках заявлених особливих характеристик та їх безпечності

для споживання людьми, зокрема особами, які мають особливі дієтичні потреби;

– інформування та підвищення обізнаності виробників, продавців (постачальників) і споживачів стосовно безпечності харчових продуктів та належної виробничої практики; - встановлення вимог щодо знань та умінь відповідального персоналу виробників, продавців (постачальників);

– встановлення вимог щодо стану здоров'я відповідального персоналу виробників, продавців (постачальників);

– здійснення державного контролю на потужностях (об'єктах), де виробляються та переробляються продукти, що становлять значний ризик для здоров'я і життя людей;

– здійснення державного нагляду з метою перевірки виконання виробниками та продавцями (постачальниками) об'єктів санітарних заходів вимог законодавства;

– виявлення порушень та здійснення необхідних заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, які не виконують вимоги законодавства у сфері безпечності та якості продуктів харчування.

В Україні безпека та якість продуктів харчування та продовольчої сировини регулюється Законом України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» від 23.12.1997 р. [8], в редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини» від 06.09.2005 р. отримав назву «Про безпечність та якість харчових продуктів» [11], а в наступній редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» від 22.07.2014 р. – сучасну назву «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [12]. Згідно з цим Законом, до системи органів виконавчої влади у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів належать: Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів (компетентний орган), центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення. Інші органи виконавчої влади та установи не мають права встановлювати чи будь-яким іншим чином

здійснювати регулювання та/або державний контроль, включаючи інформацію про харчові продукти, якщо це не передбачено цим Законом.

Важливим етапом на шляху удосконалення менеджменту якості та безпеки продукції є прийняття положень євроінтеграційного Закону України №4179а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» [13], який сприяє гармонізації законодавства України законодавству ЄС у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Так, Закон передбачає запровадження в Україні моделі європейської системи безпечності та якості харчових продуктів, яка побудована на принципі «від лану до столу», а також на процедурах НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Point). НАССР розшифровується як «система аналізу ризиків і критичні точки контролю». Вона дозволяє гарантувати виробництво безпечної продукції шляхом ідентифікації та контролю небезпечних чинників.

Положення нового закону суттєво зменшують кількість адміністративних процедур, державного контролю та скасовують дозвільні процедури, яких не існує в ЄС. Встановлюються деталізовані вимоги до процедур державного контролю харчових продуктів на ринку України та імпортової продукції відповідно до європейської практики.

Так, суттєво пом'якшуються умови отримання експлуатаційного дозволу. Він буде потрібен тільки для підприємств, що провадять діяльність, пов'язану з виробництвом та/або зберіганням харчових продуктів тваринного походження. Для решти, включно із закладами громадського харчування та частиною закладів роздрібної торгівлі, достатньо буде пройти процедуру реєстрації.

Важливим є те, що контроль за безпечністю харчових продуктів здійснюватиме лише один державний орган. При цьому, контролюватися буде весь ланцюг виробництва харчового продукту. Підприємство у будь-який час повинно мати точну інформацію про те, звідки воно отримало сировину чи харчовий продукт і куди його було направлено з підприємства. Така інформація повинна зберігатися протягом шести місяців після кінцевої дати продажу харчового продукту, нанесеної на маркуванні.

Важливим є також те, що вводиться ефективна система відповідальності за порушення норм законодавства про безпечність харчових продуктів як виробників, інших операторів ринку (в межах своєї діяльності), так і контролюючих органів. Так, за невиконання вимог харчового законодавства встановлюються суттєві штрафи. Крім того, з вересня 2019 року набирає чинності частина перша статті 36 Закону - щодо

продажу продуктів домашнього виробництва на агропродовольчих ринках за умови підтвердження їхньої придатності за результатами випробувань (досліджень) акредитованої лабораторії, яка знаходиться на агропродовольчому ринку.

Харчові продукти повинні відповідати фізіологічним потребам організму людини та задовольняти потреби у енергії та поживних речовинах. Також, продукти харчування повинні відповідати встановленим вимогам щодо органолептичних та фізико-хімічних властивостей, гігієнічним нормам стосовно хімічного та біологічного складу.

У випадку розробки нових продуктів харчування або застосування нових технологій виробництва, пакування або зберігання, виробник повинен провести повний аналіз небезпечних факторів, поживної цінності та строку придатності продукту. Новий продукт харчування не повинен становити загрозу для споживачів, вводити їх в оману, а, також, відрізнитись від продуктів харчування, які він призначений замінити.

Усі харчові продукти, готові до продажу та споживання, повинні супроводжуватись декларацією виробника, у якій вказані: назва та адреса виробника, назва самого продукту харчування, допоміжного матеріалу для переробки (інформація, яка є необхідною для ідентифікації продукту), посилання на санітарні заходи, стандарти та технічні регламенти, яким відповідає даний харчовий продукт, дата видачі, ім'я, підпис та посада особи, яка видала декларацію, контрольний (реєстраційний) номер, який отримує виробник після отримання експлуатаційного дозволу відповідно до законодавства (для продуктів, які вироблені в Україні).

Якість харчового продукту формується зусиллями підприємств агропромислового комплексу, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою, зберіганням і реалізацією.

У сільському господарстві негативно впливають на якість і безпечність продукції такі чинники, як інтенсифікація аграрного виробництва, забрудненість шкідливими речовинами харчових продуктів; порушення технологій вирощування сільськогосподарських культур; застаріла матеріальна технічна база, що не тільки знижує якість сільськогосподарської продукції, але і збільшує її втрати; використання в тваринництві антибіотиків і гормональних препаратів, виробництво трансгенних культур і використання трансгенних кормів, які шкідливо впливають на здоров'я людей. Все це створює значні перешкоди на шляху інтеграції аграрного сектору нашої країни до європейського співтовариства [14-16]. Відповідно, для сільськогосподарських товаровиробників необхідно буде дотримуватися таких основних заходів

із менеджменту якості та безпеки використання сільськогосподарської сировини і продуктів харчування в Україні як наявність сертифікатів відповідності та ветеринарних документів із інформацією щодо залишкової кількості пестицидів, агрохімікатів, важких металів у рослинній сировині та застосування пестицидів, ветеринарних препаратів, антибіотиків та гормонів для тваринної сировини; недопущення використання розчинів, вміст хлору у яких перевищує норму, встановлену до питної води при обробці птиці; ретельний підбір матеріалів для упаковки харчових продуктів; недопущення використання кормових добавок, стимуляторів росту тварин, у тому числі гормональних препаратів, ветеринарних препаратів, зокрема антибіотиків при виготовленні продовольчої сировини тваринного походження та недозволених пестицидів при виготовленні продовольчої сировини рослинного походження та інші.

Висновки із даного дослідження. Важливою проблемою, що потребує як найшвидшого вирішення, є недостатній рівень гармонізації законодавства у сфері систем стандартизації до норм і принципів СОТ та вимог міжнародних організацій стандартизації, зокрема використання значної кількості стандартів СРСР. Засобом вирішення зазначеної проблеми може бути завершення розроблення національних стандартів на проведення фітосанітарного та ветеринарного контролю згідно з вимогами СОТ та директивами Європейського Союзу; розроблення національних стандартів на молочну, м'ясну й іншу сільськогосподарську продукцію відповідно до міжнародних і створення реєстрів таких стандартів; удосконалення системи залучення міжнародної технічної допомоги для гармонізації стандартів якості продукції, фітосанітарного та ветеринарного контролю в галузі сільського господарства; забезпечення участі українських фахівців у структурах міжнародних організацій із стандартизації ISO, IEC та європейських організацій CEN, CENELEC, які мають стратегічне значення для економіки України.

Завданням держави у сфері вдосконалення правового регулювання безпечності й якості сільськогосподарської продукції є розроблення та впровадження системи менеджменту за виконанням усіма учасниками аграрного ринку вимог нормативних документів, технічних регламентів, пов'язаних із безпечністю й якістю сільськогосподарської продукції, вимог законодавства у сфері захисту прав споживачів, зміна ролі держави й операторів ринку у забезпеченні безпечності харчових продуктів за європейськими принципами, створення дієвого механізму притягнення до відповідальності виробників за неякісну та небезпечну харчову продукцію.

Нормативна база зі створення вимог до продуктів харчування і продовольчої сировини, регулювання їх безпеки в Україні потребує подальшого покращення та посилення контролю за дотриманням встановлених вимог. Слід зазначити, що створення в Україні системи контролю на базі європейської моделі є кроком вперед на шляху забезпечення населення країни якісними та безпечними харчовими продуктами. Дотримання міжнародних стандартів вітчизняними аграрними виробниками та переробниками, а також відповідність української системи управління якістю та безпечністю продуктів харчування європейській, допоможуть нашим економіці, галузям та підприємствам бути конкурентоспроможними на світових ринках.

Бібліографічний список.

1. В ООН назвали численність населення Землі. URL: <http://atr.ua/news/184834-v-oon-nazvali-cislennost-naselenia-zemli>
2. Глобальні тренди світового агроринку. URL : <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7958-hlobalni-trendy-svitovoho-ahrorynku.html>
3. Крисанов Д. Ф. Агропродовольча продукція в координатах якості та безпечності. *Економіка АПК*. 2011. № 1. С. 12-19.
4. Саблук П.Т., Калетнік Г.М., Кваша С.М., Власов В.І., Лисак М.А. Національна доктрина продовольчої безпеки України (проект). *Економіка АПК*. 2011. № 8. С. 3 - 11.
5. Присяжнюк М.В., Зубець М.В, Саблук П.Т. та ін. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку). / за ред. М. В. Присяжнюка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 1008 с.
6. Лупенко Ю.О., Пугачов М.І., Духницький Б.В. та ін. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія./ за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
7. Кривошей В. Безпечність стимулює бізнес. URL: <http://www.ifc.org>.
8. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини: Закон України від 06.09.2005р. № 2809 – IV URL:<http://consultant.parus.ua/?doc=01NAWB6.4D5> (дата звернення 12.09.2019)
9. Вимоги до безпеки продовольчої сировини. *Агробізнес Сьогодні*. URL:<http://agro-business.com.ua/agro/u-pravovomu-poli/item/1870-vymohy-do-bezpeky-prodovolchoi-syrovyny.html>

10. Слива Ю.В., Швець Т.Г. Сучасний стан розвитку міжнародної і національної нормативних баз щодо системи управління безпечністю харчових продуктів. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nd_2013_6_11.pdf.

11. Про внесення змін до закону України "Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини: Закон України від 06.09.2005 р. № 2809 – IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2809-15> (дата звернення 15.09.2019)

12. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 18.05.201 р. № 2042-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/page> (дата звернення 21.09.2019)

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів: Закон України від 04.04.2018 р. № 2042-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1602-18/page> (дата звернення 22.09.2019)

14. Ганза І.В. Експортний потенціал вітчизняних підприємств АПК в дискурсі інтеграції до європейського ринку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С.116-121

15. Білоусько Т.Ю. Міжнародна торгівля як фактор підвищення глобальної конкурентоспроможності України. *Вісник Харківського національного аграрного університету. Економічні науки*. Харків, 2018. № 2. С. 233-241.

16. Шубравська О.В. Інтеграційні перспективи України: переваги і ризики для аграрного сектору. *Економіка України*. 2014. № 1. С. 63-73.

Т.Ю. Білоусько, Л.В. Шовкун, Р.С. Білоусько. Правовые основы менеджмента качества и безопасности использования сельскохозяйственного сырья и продуктов питания в Украине в процессе евроинтеграции. В статье отмечается актуальность проблемы качества и безопасности продукции потребительского назначения, как таковой, плотно связана с жизнью и здоровьем населения. Отмечается, что эффективная система управления качеством и безопасностью продуктов питания должна быть результатом совместной работы на уровне государства и каждого производителя.

Авторы предлагают предоставить приоритет адаптации украинской системы управления безопасностью и качеством аграрной и пищевой продукции стандартам ЕС, ведь несовершенство этой системы является одним из основных негативных факторов, который существенно влияет на

конкурентоспособность отечественных товаропроизводителей на мировых рынках.

Ключевые слова: качество, безопасность, менеджмент, стандарты, управление качеством, конкурентоспособность

T.Y. Bilousko, L.V. Shovkun, R.S. Bilousko. Legal principles of quality and safety management of agricultural raw materials and food in Ukraine in the process of European integration. The article states the topicality of the problem of quality and safety of consumer products as one that is closely related to the life and health of the population.

The authors draw attention to the fact that the quality of final products depends largely on the quality of agricultural raw materials supplied to domestic processing enterprises. That is why it should be clearly regulated, controlled and stimulated by the state. Accordingly, it will be necessary for agricultural producers follow to such basic measures for the management of the quality and safety of the agricultural raw materials and foodstuffs use in Ukraine as the availability of conformity certificates and documents with complete information on the production of raw materials.

The article analyzes the current legislation of Ukraine and the European Union regarding the quality and safety of food products and the direction of their harmonization. Changes to legislation should reduce the number of administrative procedures and excessive state control. But it is important to have a system of responsibility for violations of food safety legislation, both from producers, other market operators (within the scope of their activities), and from regulatory authorities.

The authors conclude that the adaptation of the Ukrainian system of agricultural and food safety and quality management to EU standards should be one of the priorities of the state, since the imperfection of the state regulation of the sphere of safety and quality of products in Ukraine is one of the main negative factors, which significantly influences the competitiveness of domestic producers in the world markets.

Keywords: quality, safety, management, standards, quality management, competitiveness

Стаття надійшла до редакції: 15.09.2019 р.